

TOISENLAINEN VENÄJÄ

HARRI MELIN – RAIMO BLOM

VENÄJÄN MUUTOS

Neuvostoliiton hajoamisesta on kulunut yli 10 vuotta. Tänä aikana Venäjä on muuttunut sosialistisesta suunnitelmataloudesta markkina-talouteen perustavaksi yhteiskunnaksi. Valtion omistamat yritykset on yksityistetty. Raskaan koneiteollisuuden merkitys kansantaloudessa on vähentymässä ja palvelusektorin osuus on kasvussa. Poliitikassa kaikki keskeiset valtiuelimet valitaan avoimilla vaaleilla, ja kommunistisen puolueen yksinvallan on korvannut poliittisesta valasta kamppailevien puolueiden kirjo.

Nykyinen Venäjä on kuitenkin vielä kaukana tyypillisistä eurooppalaisista yhteiskunnista. Monet modernille markkinataloudelle tyypilliset yhteiskunnalliset instituutiot ovat kehittymättömiä. Esimerkiksi taloutta säätelevä lainsäädäntö on puutteellinen ja toimii huonosti. Kansalaisten kohtelu ei ole yhdenmukaista, tämä koskee eri viranomaisia yleensä ja oikeuslaitosta erityisesti. Korruptio on levinnyt koko yhteiskuntaan. Näistä seikoista johtuen ihmisten luottamus eri instituutioihin on hyvin alhainen.

Sosialismin aikana sosiaalisilla verkostoilla oli tärkeä sija ihmisten arjen sujuvuuden takaamisessa. Tavaroiden ja palvelujen saatavuus turvattiin toimivilla sosiaalisilla verkostoilla. Verkostot perustuivat vahvaan luottamukseen. Niiden avulla kyettiin luomaan myös yksityisyyttä suhteessa puolueen valvomaan julkiseen elämään.

Talouden yksityistämisessä voittajia olivat kommunistisen puoleen johtavissa asemissa olleet toimihenkilöt ja yritysten johtajat. Yksityistämisen jälkeen yritykset siirtyivät pääosin toimivan johdon omistukseen, myös yritysten työntekijät saivat nimellisen osuuden osakkeista. Yritysten toiminnan kannalta tärkeä merkitys on ollut sillä, että niihin ei ole juuri sijoitettu ulkopuolista pääomaa. Viimeksi kuluneiden kymmenen vuoden aikana maahan on syntynyt suuria pääomaryhmittymiä, jotka hallitsevat laajaa energiasektoria,

koneenrakennusta, paperiteollisuutta tai mediaa. Käytännössä Venäjältä puuttuvat tyystin pienet ja keskisuuret yritykset.

Venäjä ei ole kiehtonut ulkomaisia sijoittajia, koska riskejä pidetään edelleen liian suurina mm. investointisuojan puuttumisen vuoksi. Sen sijaan tehtaitten uudet omistajat ovat siirtäneet valtaisia omaisuuksia länsimaihin. Samaan aikaan palkkataso on pidetty hyvin alhaisena ja monien yritysten työläisten palkat ovat rästissä pitkältä ajalta tai jätetty kokonaan maksamatta. Tällä hetkellä keskipalkka Venäjällä on noin 150 euroa kuukaudessa (taulukko 1).

Venäjän muutosta on luonnehtinut sosiaalisen eriarvoisuuden kasvu. Tulo- ja omaisuuserot ovat kasvaneet valtaviksi. Elintasoerot rikkaiden ja köyhien välillä ovat huimia. Tämä näkyy niin ruoassa, vaatetuksessa kuin asumisessakin. Eri väestöryhmien välillä on suuria terveyseroja, etenkin maaseudulla asuvien miesten kuolleisuus on lisääntynyt nopeasti.

Neuvostoliitto oli omaleimainen hyvinvointivaltio. Sosialismissa tehdas vastasi käytännössä teollisuuskaupunkien sosiaalipalveluista. Tehdas rakensi ja varusti koulut. Se huolehti työntekijöiden terveydenhuollosta ja vapaa-ajanviettomahdollisuuksista. Teollisuuskaupunkien asunnot, päiväkodit, poliklinikat, elokuvateatterit ja ruokapuodit olivat yrityksen järjestämiä. Yksityistämisen jälkeen valtaosa tehtaista on luopunut sosiaalisista tehtävistään. Ne on siirretty kaupunkien vastuulle tai lopetettu kokonaan.

Julkisuuteen piirtynyt kuva aikamme Venäjästä on karu. Venäjä muistuttaa kapitalismin raaoista piirteistä, rikkaat rikastuvat ja köyhät köhytyvät. Ahneus ja häikäilemättömyys ovat edellytyksiä menestymiselle, ja samalla heikot jätetään oman onnensa nojaan. Sosiaalinen integraatio on olematonta, eikä yhteisvastuusta voida puhua juuri missään kysymyksessä. Samaan aikaan sosiaalisilla verkostoilla on edelleen tärkeä sijansa ihmisten elämässä. Verkostojen avulla hoidetaan

Taulukko 1. Eräitä terveysindikaattoreita Suomessa ja Venäjällä vuonna 2001

	Suomi	Venäjä
Odotettavissa olevat terveet ikävuodet (v)	68,8	55,5
Kuoleman todennäköisyys ennen 5 v:n ikää (%)	4,5	19,2
Lääkäreitä/100 000 asukasta	307	419
Terveysmenot bkt:sta (%)	6,8	2,9
Keskitulot (euroa)	2 000	150
Gini-kerroin	25,6	48,7
Työttömyys (%)	9,8	13,4

Lähteet: www.stat.fi ja www.who.org

suhteita viranomaisiin ja työnantajiin. Ne kertovat myös sen, kehen voi luottaa ja kenen suhteen on syytä olla varuillaan.

TUTKIMUSKOHTENA KARJALA

On olemassa myös toisenlainen Venäjä. Kaikki venäläiset yritykset eivät siirrä voittojaan ulkomaille ja jätä työntekijöitään kamppailemaan yksi arjen järjestämisessä. Olemme parhaillaan tutkimassa Suomen Akatemian rahoituksen turvin yhteiskunnallista muutosta Venäjän Karjalassa¹. Tutkimukseen osallistuu sosiologeja ja tiedotus-tutkijoita Tampereen yliopistosta.

Tilastojen mukaan Karjalan tasavalta edustaa jokseenkin keskimääräistä Venäjää. Tosin 1990-luvun lopun talouskriisi iski alueelle kovemmin kuin esimerkiksi Pietarin seutuun, ja talouden elpyminen on ollut hitaampaa kuin muualla. Karjalan talous perustuu hyvin pitkälle sen suuriin metsävaroihin ja puuta hyödyntävään teollisuuteen.

Tutkimuksemme kohdistuu kolmeen paikka-kuntaan, jotka ovat Petroskoi, Prääsä ja Kontupohja. Petroskoi on tasavallan pääkaupunki, jossa asuu noin 280 000 henkeä. Prääsä on merkittävä maatalouskeskus noin 40 km Petroskoista lounaaseen. Kontupohja taas edustaa teollisuutta. Olemme toteuttaneet kaikissa kohdepaikoissa haastattelututkimuksen talvella 2002. Haastattelut kohdistettiin 18–65-vuotiaisiin ja ne käsitte-

livät työtä, taloudellista toimeentuloa, muutoksen kokemista ja joukkotiedotusvälineiden seurantaa. Toukokuussa Prääsässä tehtiin joukko kvalitatiivisia haastatteluja, joissa syvennettiin survey-tutkimuksen esittämää kuvaa. Kontupohjassa vastaavat haastattelut tehtiin elokuussa. Petroskoissa ne on tarkoitus tehdä lokakuun aikana.

Tutkimusta varten vierailimme elokuussa Kontupohjassa. Se on lähes 40 000 asukkaan paperiteollisuuskeskus Äänisen rannalla. Kontupohjan kaupunki ja paperitehdas perustettiin vuonna 1929, nykyisin se on Venäjän suurin sanomalehtipaperin valmistaja. Tehtaan tuotannosta yli 70 prosenttia menee vientii, mm. Saksaan, Suomeen ja muihin Pohjoismaihin. Tehtaalla toimii kuusi paperikonetta ja seitsemäs kone käynnistetään vielä vuoden 2002 aikana.

Kontupohja Oy ei ole vain pelkkä paperitehdas. Tehtaaseen kuuluvat lisäksi sellutehdas, voimala ja puuhiomo. Yritys omistaa tiilitehtaan, jonka tuotannosta suuri osa menee tehtaan omaan rakennustoimintaan. Yritys harjoittaa myös maataloutta ja kalanviljelyä. Maatilan ja kalankasvattamon tuotteita tarjotaan tehtaan kymmenissä ruokaloissa ja kaupungin ruoka-kaupoissa. Tehdas omistaa laajat metsävarat ja sen puunhankintaosastolla on 75 nykyaikaista Sisu-rekkaa, jotka vastaavat puunkuljetuksesta.

Kontupohja Oy on kaupungin suurin työnantaja. Se työllistää kaikkiaan 7 500 henkeä, heistä varsinaisessa paperituotannossa on 5 500. Muita merkittäviä työllistäjiä ovat kaupunki, leipätehdas ja kivenveistämö. Tehtaan keskeistä asemaa kuvaa se, että kaupungin verotuloista yli 90 prosenttia tulee tehtaalta.

UUTTA PATERNALISMIA?

Tehdas yksityistettiin vuonna 1992, jolloin muodostettiin Kontupohja Oy ja omistus siirtyi toimivalle johdolle ja työläisille. Kontupohja Oy on toteuttanut Venäjän oloissa harvinaista politiikkaa. Tehdas on investoinut huomattavia summia sosiaaliseen rakentamiseen ja työntekijöiden hyvinvointipalveluihin. Samaan aikaan on investoitu myös uuteen paperikoneeseen, joka käynnistetään vielä tämän vuoden aikana. Tehdas on huolehtinut myös veroistaan. Arvioiden mukaan Kontupohjan osuus tasavallan verotuloista on noin 30 prosenttia.

Sosiaalinen rakentaminen näkyy kaupunki-

¹Kirjoittajat ovat sosiologian professoreja Tampereen yliopistosta ja johtavat Venäjän Karjalan muutosta koskevaa tutkimusprojektia.

kuvassa. Viime vuosikymmenen aikana tehtaan toimesta on rakennettu jalkapallostadion, jäähalli, poliklinikka ja sairaala, vapaa-ajan toimintakeskus, kulttuuritalo ja kymmeniä uusia asuintaloja. Tehtaalla on oma rakennusosastonsa, sen noin 700 työntekijästä puolet työskentelee tuotannollisessa rakentamisessa ja puolet sosiaalisessa rakentamisessa.

Panostaminen työntekijöihin ei jää pelkkään rakentamiseen. Vapaa-ajan toimintakeskuksessa työskentelee 15 lasten ja nuorten kerho-ohjaajaa, musiikinopettajaa ja kotitalousopettajaa. Kerhotalo rakennettiin alkujaan 1980-luvun lopussa ostokeskukseksi. Yhteiskunnallisen kriisin takia sitä ei saatu koskaan valmiiksi. Tehdas remontoiti sen 1990-luvun puolivälissä lasten kirjastoksi (kirjastossa mm. musiikin kuuntelulaitteita ja tietokoneita peleihin ja Internetissä surffailuun), musiikkikouluksi ja kerhotiloiksi. Lisäksi sinne rakennettiin kamarimusiikkisali/ kokoussali, jossa on noin 100 paikkaa.

Talon johtaja kutsui kerhotaloa ”luovaksi” keskuksesi. Siellä toimii mm. ”naisten klubi”, joka on perustettu 20 vuotta sitten. Itse asiassa kyse on monista kerhoista. Tällaisia ovat esim. ”emäntä” ja ”nuoriemäntä”, molemmat keskittyvät ruoanlaittoon ja kotitalouden hoitoon. ”Nuori muodintuntija” tutustuttaa muotiin ja siellä ommellaan myös vaatteita. Kerhoissa käy noin 10 000 ihmistä vuodessa. Kerhotilojen yhteydessä on ajanmukainen kahvila. Syksyisin siellä järjestetään juhla nimeltä ”nuori asiantuntija”. Se on paluujuhla muualla opiskelleille kaupungin nuorille, jotka palaavat tehtaaseen työhön. Juhlan tarkoituksena on tutustuttaa nuoria toisiinsa, niin että he eivät enää olisi yksin; ”voi vaikka syntyä romansseja”.

Jäähalli on tasavallan ensimmäinen. Se työllistää kaikkiaan 60 henkeä. Näistä 20 on valmentajia, jotka on palkattu pääosin Pietarista. He ohjaavat tyttöjen kaunoluistelua ja poikien jääkiekkoa. Jäähalli on omistettu kokonaan junioriliikunnalle, siellä ei pelaa yhtään aikuisten joukkuetta. Sen sijaan siellä esiintyy jääballeteja ja entisiä jääkiekon maailmanmestareita näytösotteluissa. Uimahallissa puolestaan työskentelee uimavalmentajia ja stadionilla jalkapallovalmentajia.

Kulttuuritalo on kokonaan oma lukunsa. Se on rakennettu 1930-luvun puolivälissä ja edustaa aikansa arkkitehtuuria tyyppillisimmillään. Talo peruskorjattiin vuonna 1999 tehtaan 70-vuotisjuhliksi. Talossa työskentelee kaikkiaan 60 henkeä.

Heistä 20 on kerho-ohjaajia ja 40 teknistä henkilöstöä. Tiloissa toimii lukuisia amatööriyhtyeitä, akateeminen kuoro (50 laulajaa), lasten tanssiyhtye (150 lasta) ja lasten ja aikuisten kansanmusiikkiyhtyeet. Kulttuuritalossa on suuri konserttisali (400 paikkaa), kahvio, lämpiö ja kerhotiloja. Konsertteja varten on Steinwayn flyygeli, ja konserttisalin uudet saksalaiset urut ovat maankuulut. Taiteiden palatsi on remontoitu suurella rahalla. Aulassa on marmoria, katossa lukuisia kristallikruunuja, aulan keskellä solisee suihkulähde, talvipuutarhasta avautuu näkymä Ääniselle. Talo tuottaa Moskovasta ja Pietarista näytelmiä, konsertteja ja muita esityksiä. Liput ovat työläisille joko ilmaisia tai hyvin halpoja.

Leimallista kaikille näille investoinneille on, että niistä on valtaosa suunnattu lapsiin ja nuoriin. Toki tilat on suunnattu myös tehtaan eläkeläisille ja heille järjestetään omaa toimintaansa, mutta painopiste on tulevaisu paperityöntekijöissä. Tehdas on vahvasti läsnä nuorten vapaa-ajassa.

Nuorten lisäksi yritys panostaa merkittävällä tavalla myös perheisiin. Kontupohjan katukuvassa näkyy poikkeuksellisen paljon nuoria äitejä lastenvaunuineen. Tämä on suorastaan hätkähdyttävää, koska syntyvyys Venäjällä on ollut nopeassa laskussa. Miten Kontupohjan lastenvaunut voidaan selittää?

Tehdas maksaa sen palveluksessa oleville synnyttäjille 12 000 ruplan synnytysrahan (400 euroa). Tämä vastaa tyyppillisesti noin kahden kuukauden bruttopalkkaa. Nainen, joka on töissä tehtaalla, saa äitiyslomaa ennen synnytystä kaksi kuukautta tai odottaessaan kaksosia tai kolmosia jopa 110 vuorokautta. Synnytyksen jälkeen äitiysloma on 2–3 kuukautta. Tänä aikana hän saa palkkaansa vastaavaa valtion äitiysrahaa, jota koskeva uusi laki tuli voimaan 1.2.2002.

Äitiysloman jälkeen naisella on oikeus jäädä kotiin 1,5 vuodeksi. Tältä ajalta hän saa valtion maksamaa sosiaalivakuutusta 575 ruplaa kuukaudessa. Tämän lisäksi Kontupohja Oy maksaa äidille 2 460 ruplaa kuukaudessa. Kaikkiaan äidit saavat siis tältä ajalta 3 038 ruplaa, joka vastaa naisten keskimääräistä nettoansiota. Tämän jälkeen tehtaassa työskentelevät äidit voivat jäädä vielä 1,5 vuodeksi vanhempainlomalle. Tältä ajalta valtio maksaa sosiaalivakuutusta 57,50 ruplaa kuukaudessa. Lisäksi tehdas maksaa 2 000 ruplan kuukausittaisen äitiysrahan. Näillä yksinkertaisilla toimilla Kontupohjan syntyvyys on kääntynyt tuntuvaan kasvuun.

Kontupohjassa on kaikkiaan noin 13 000 perhettä. Valtaosalla perheistä on oma asunto. Suuri osa asuu nykyään yksityistetyissä asunnoissa. Yhtiö rakentaa kuitenkin edelleen asuintaloja, mutta nykyisin ne ovat osaketaloja, joista hankitaan omistusasunto. Kontupohjassa on alettu rakentaa myös omakotitaloja yhtiön luovuttamille tonteille. Omakotitalojen rakentamista on kuitenkin vähentänyt kunnallistekniikan puuttuminen.

Perheistä 70 prosentilla on oma datsha tehtaan antamalla palstalla. Vielä 10 vuotta sitten datsha oli välttämätön ruoan hankkimiseksi. Paperityöläiset viljelivät omat vihanneksensa ja juureksensa. Nyt haastattelemamme työntekijät sanoivat, että viljely on vähentynyt ja muuttunut harastukseksi, koska kaiken saa kaupasta.

NYKYAIKAINEN ONNELA?

Onko Kontupohja nykyaikainen onnela? Palvelut ja sosiaalialan asiat ovat Kontupohjassa hyvässä järjestyksessä. Sosiaalinen rakentaminen on ollut 90-luvulla valtaisaa. Sosiaalisista ja kulttuuritarpeista huolehditaan. Asioilla on kuitenkin kään-
töpuolensa ja myönteisellä kehityksellä rajansa.

Tehtaanjohtaja Federmesserin haastattelusta ilmeni, että itse tehtaan menestyksen salaisuus on tiukan byrokraattisen organisaation lisäksi kova työkuri. Tähän liittyvät työn raskaus ja suhteellisen alhaiset palkat. Jotkut olivat vaihtaneet työn paperitehtaalla huonompipalkkaiseen mutta kevyempään työhön muualla. Tehtaan keskipalkka on tällä hetkellä noin 230 euroa. Tämä on selvästi enemmän kuin venäläinen keskipalkka, mutta samalla 100 euroa vähemmän kuin keskipalkat muissa suurissa paperitehtaissa. Kontupohjassa työntekijöiden palkat eriytyvät jokseenkin samalla tavalla kuin suomalaisissa paperitehtaissa. Siivooja ansaitsee noin 130 euroa ja paperikoneen hoitaja yli 450 euroa.

Keskustelimme tehtaan ammattiyhdistyksen puheenjohtajan kanssa työntekijöiden asemasta ja edunvalvonnasta. Ammattiyhdistys ei ole samassa mielessä paperityöläisten etujen ajaja kuin Paperiliitto Suomessa. Se osallistuu kuitenkin työehtosopimuksen laatimiseen ja vastaa työsuojelukysymyksistä. Ammattiyhdistyksen tärkein tehtävä työsuojelun ohella on vapaa-ajan toimintojen ja lomien järjestäminen. Järjestäytymisaste on korkea: 98 prosenttia työntekijöistä kuuluu ammattiyhdistykseen.

Tehtaan pitkä käsi ulottuu Kontupohjassa lähes kaikkiin asioihin. Monet saavat kiittää asunnostaan tehdasta. Nykyisin asuntorakentaminen on kuitenkin lähes pysähdyksissä. Asunnot eivät ole ilmaisia kuten ennen ja niihin on vaikea päästä. Itse asiassa vaaditut takeet asunnon saannille, käytännössä jonoon pääsulle, kertovat paljon Kontupohjasta yhteisönä. Sopivuudella asunnon saajaksi täytyy olla oman johtajan ja ammattiliiton ja tehtaan hyväksyntä. Hyväksyntätapahtumassa tehdään arvio hakijan luonteenpiirteistä ja persoonallisuudesta. Huonot ihmiset eivät saa asuntoja. Kaikki tämä tekee työläisen vahvan riippuvaiseksi tehtaasta.

Koska koko Kontupohjassa suurin osa kaikista työpaikoista on tehtaan taskussa, riippuvuus tehtaasta on itse asiassa jo työtä etsittäessä suuri. Tiettyssä mielessä se on suuri jo ennemmin. Tehdas maksaa insinöörikoulutuksen ja vaatii vastapainoksi paluun työskentelemään Kontupohjan paperitehtaalle. Liitto siunataan tehtaan järjestämällä ja kustantamalla nuorten asiantuntijoiden juhlalla. Koska tehtaan palkkataso on pääsääntöisesti korkeampi kuin muissa Kontupohjan töissä, pääsy tehtaalle on tärkeää. Jos työpässistäsi puuttuu tehdassuhde, monet asiat vaikeutuvat.

Kontupohja on paternalistinen yhteisö. Suomessakin tällaiset tehdaspalkkakunnat ovat tuttuja aikaisemmilta tehdaspatruunojen ajoilta. Kontupohja on sellainen nyt ja tuntuu, että varsin tiiviillä otteella. Riippuvuus on taloudellista ja sosiaalista. Integraatio tehtaaseen ja yhteisöön on tilkitty kulttuuripalveluin. Tehdas kustantaa itseään kehuvaa omaa lehteä, jonka saa puoli-ilmaiseksi, ja tehdas maksaa harrastuskerhojen johtajien palkat. Maksuton kulttuuritarjonta lapsille ja nuorille on sitä tasoa, että on vaikea kuvitella Kontupohjasta poismuuttamisen kuuluvan heidän suunnitelmiinsa. Muualta ei löydy samaa.

Paternalismin ydin on hyvien ja huonojen asioiden yhteen kietoutumisessa. Tarjolla on hyvinvointia ja riippuvuutta, toimintamahdollisuuksia ja mukautumista. Ehkä sosiologien julistama uusi individualismi elää Kontupohjassa vielä etsikkoaikaansa. Tosin jotkut ovat epäilleet sen toteutumista jopa EU-Euroopassa. Paternalismiin liittyy aina pelko. Monista asioista ei uskalleta puhua, koska on suuri vaara, että tieto kantautuu tehtaan kookkaisiin korviin ja aiheuttaa kertojalleen vaikeuksia.

Tehtaalla toimii edelleen oma turvallisuusosasto. Se vastaa ulkoisen turvallisuuden lisäksi

myös siitä, että tehtaan asioista ei kerrota ulkopuolisille ilman osaston siunausta. Kaikki haastattelupyyntömme kulkivat turvallisuusosaston kautta. Joka kerta osasto kysyi, miksi haluamme haastatella juuri sitä ja sitä eksperttiä.

Tehdas ei huolehdi kaikista kontupohjalaisista. Samalla kun 90-luku oli suuren sosiaalisen ja kulttuurisen rakentamisen aikaa, se oli myös köyhyyden ja syrjäytymisen kasvun aikaa. Mies, jonka näet makaavan maantienojassa, ei hyödy kulttuuripalveluista. Häneltä puuttuvat toimentulo ja perusturva. Ränsistyneet ja huonokuntoiset talot ja asunnot ja pihapiirit eivät ole kadonneet

Kontupohjasta sosiaalisen rakentamisen aikana. Kaikkiaan jäljellä on vielä kysymys, kuka huolehtii tehtaan ulkopuolelle jääneistä syrjäytyneistä kontupohjalaisista, kun keskeinen raja kulkee tehdaskansalaisten ja muiden ryhmien välillä.

Tällä hetkellä tehtaalla keskustellaan vilkkaasti siitä, mihin painopiste tulevaisuudessa pannaan. Osa työläisistä vaatii, että vastaisuudessa on panostettava selvästi enemmän palkkoihin kuin nyt. Tämä on tärkeä periaatteellinen valinta. Todennäköistä on, että tehdas siirtää asteittain palveluita kaupungille ja nostaa työntekijöiden palkkoja.